

سخن ناشر

با وقوع انقلاب شکوهمند اسلامی، فضای نوینی در عرصه دانش‌های مختلف حوزوی و دانشگاهی گشوده شد. نگاه جدید فراهم آمده از بستر انقلاب از یک سو و تهاجم تمدنی غرب به ارکان فرهنگ اسلامی و به چالش کشیدن آن‌ها از سوی دیگر در این امر سهم بسزایی داشتند. در چنین فضایی نیاز به دانش به عنوان موتور پیش‌ران تمدن و فرهنگ به صورت جدی احساس می‌شد. این امر باعث شد پرداخت به دانش، گسترش کمی و کیفی پیدا کند؛ گسترشی که با فضای قبل از انقلاب به هیچ‌روی قابل مقایسه نبود. در زمانه کنونی نیز هر چند این گسترش ادامه دارد اما هنوز فاصله جدی میان نیازها و عرصه دانش پاسخگو وجود دارد. بدین سبب روی آوردن به دانش‌ها و تلاش برای بسط و امتداد آن‌ها به شیوه‌های متعدد از جمله ضرورت‌های عصر کنونی در محیط دانش است. روشن است این ضرورت درباره دانش‌های بنیادین و مادر، دوچندان است و همت و عزم مضاعفی را در میان عالمان آن‌ها می‌طلبد.

دانش فلسفه که از دانش‌های بنیادین و بلکه بنیادین رین آن است، از امور پیش‌گفته مستثنا نیست و باید برای شیوه‌های مختلف گسترش این دانش در لایه‌های متعدد آن، اقدامات درخور صورت گیرد. از جمله این اقدامات، تلاش برای نشر این دانش و دانش‌های همسو و مرتبط با آن در لایه‌های مختلف آن است.

از این رو انتشارات آل احمد ع.ا.ج.ا. بر خود لازم می‌داند که در حد امکان و قدر وسع، زمینه نشر و گستراندن دانش فلسفه و دانش‌های مرتبط با آن را در دستور کار خویش قرار دهد. به توفیق الهی این کار چند سالی است که از طریق ارتباط با مؤسسه آموزشی پژوهشی نفحات فراهم آمده و کتاب پیش‌رو گامی مبارک در پیشبرد این هدف است. امید است این روند رو به رشد و فزونی باشد و بتواند خدمت کوچکی در راستای تحقق اهداف و آرمان‌های بلند انقلاب اسلامی باشد.

انتشارات آل احمد ع.ا.ج.ا. بر خود لازم می‌داند از فیلسوف متأله، استاد گرانقدر، حضرت آیت‌الله سید یدالله یزدان‌پناه حفظه الله که این کتاب محصول بیان ایشان بوده و نیز از فاضل ارجمند، حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر رضا درگاهی فرزند که تدوین و نگارش اثر بر عهده ایشان بوده است، تشکر و قدرنمایی نماید. همچنین لازم می‌داند از مؤسسه آموزشی پژوهشی نفحات که در آماده‌سازی اثر برای نشر زحمات فراوانی را متحمل شدند، کمال تشکر را به عمل آورد.

علی رستمی

مدیر انتشارات آل احمد ع.ا.ج.ا.

سخن مؤسسه آموزشی پژوهشی نفحات

فلسفه اسلامی به عنوان یک دانش مستقل در فرهنگ و زیست بوم مسلمانان از حدود ۱۲ قرن پیش جوانه زد و در یک روند تدریجی بالیدن گرفت و در کنار همه فراز و فرودهای تاریخی، توانست کمابیش نقش و سهم اساسی خود را در منظومه دانش‌های اسلامی و نیز در بارورسازی عقلانیت فرهنگی ایفا کند. این دانش اکنون همچون درختی تنومند و ریشه‌دار است که به ثمر نشسته است و دانش‌های اسلامی تا حدی از آن بهره‌مند گشته‌اند و امید می‌رود در سایه‌سار آن فرهنگ جامعه اسلامی هر چه بیشتر از عنصر عقلانیت و معنویت متلائم بهره‌مند گردد.

هرچند نگاه کلان و درجه دوم به این دانش همچون دیگر دانش‌های اسلامی در لابه‌لای پردازش‌های علمی اندیشمندان مسلمان مطرح بوده است، اما معمولاً این پرداخت اندک، محدود و پراکنده بوده و ساختار مستقل و منسجم به خود ندیده است. در دوران معاصر به دلایل متعدد تاریخی و دانشی، نگاه‌های کلان و درجه دومی به دانش‌ها ضرورت و اهمیت ویژه‌ای یافته است و عمدتاً این نگاه‌ها

در قالب فلسفه مضاف به دانش، خود را بروز داده است. بدین سان برخی تلاش‌ها و تأملات در حوزه فلسفه مضاف به دانش‌ها شکل گرفته است. در این میان، دانش فلسفه نیز از این سنخ تأملات بی‌بهره نبوده است.

اثر حاضر که محصول تأملات حکیم فرزانه و فیلسوف گران‌قدر، آیت‌الله استاد سیدیدالله یزدان‌پناه حفظه الله است، نیز از جمله تلاش برای پرداخت‌های تفصیلی و گسترده به مقوله فلسفه فلسفه اسلامی است که توانسته افق‌های نو و جدیدی در این زمینه به روی اندیشمندان و فلسفه‌آموزان بگشاید. این اثر، دفتر اول از تأملات مربوط به فلسفه فلسفه اسلامی است و در ادامه، دفترهای دیگری را نیز در پی دارد که به توفیق الهی به زودی منتشر خواهند شد.

اثر پیش‌رو قبلاً به همت مؤسسه فرهنگ و تمدن توحیدی و توسط انتشارات کتاب فردا منتشر شده بود. پس از بازبینی استاد گران‌قدر و نیز جناب حجت‌الاسلام دکتر درگاهی‌فر، برخی تغییرات محتوایی و نگارشی در آن اعمال شد. مؤسسه آموزشی پژوهشی نفحات از استاد گرامی که زحمت بازبینی اثر را کشیدند و نیز از دیگر گرامیان که به نحوی در انتشار دوباره اثر نقشی داشتند، کمال تشکر را دارد.

امید است انتشار این دست‌آثار بتواند زمینه‌ساز نگاه درست به دانش فلسفه اسلامی و نسبت آن با دیگر دانش‌ها و نیز جایگاه آن در تحول فرهنگ و ساخت تمدن نوین اسلامی باشد.

مهدی صداقت

معاون پژوهش مؤسسه آموزشی پژوهشی نفحات

سخن مؤسسه فرهنگ و تمدن توحیدی

تولید چرخه کامل دانش پشتیبان «تمدن سازی اسلامی» افزون بر تحقیقات «بنیادین» و نیز «کاربردی»، نیازمند تحقیقاتی در حوزه بازخوانی و نوآوری تراث اسلامی است. پژوهشکده تمدن توحیدی تلاش دارد بر پایه رسالت مشارکت در جریان تولید دانش در ساحت تمدن سازی اسلامی، قدمی مؤثر بردارد. گروه‌های تحقیقاتی این پژوهشکده براساس این سه دسته از تحقیقات تمدنی، شکل گرفته‌اند.

سنت رایج در مراکز پژوهشی، سفارش مقاله به دانش پژوهان جهت گردآوری و گاه نوآوری در قلمرو دانش است. گروه «مطالعات تراث اسلامی» در پژوهشکده تمدن توحیدی، به جای تمرکز بر این راهبرد رایج، کارگروهی با عنوان «دانش یار» جهت تدوین دروس خارج استادان برجسته و مجتهد فراهم آورده است. در این کارگروه شاگردان در مسیر توسعه توانمندی علمی خود به تدوین دروس خارج استاد می‌پردازند و از این رهگذر، این سرمایه علمی را به صورت مقاله یا کتاب در دسترس قرار می‌دهند.

بر اساس یکی از سنت‌های پژوهشی حوزه‌های علمیه، استادان مبرز، تحقیقات ارزشمند و تازه خود را در قالب دروس خارج (دوره‌های اجتهادی) با حضور دانش پژوهان سطوح عالی عرضه می‌کنند. دریغ که چنین تحقیقاتی به نگارش

در نمی آید و تنها در میان شاگردان حاضر در درس به اشتراک گذاشته می شود. تدوین این گونه پژوهش ها، موجب بهره مندی دیگر جویندگان دانش و پویایی اندیشه ورزی در میان عالمان می گردد و زمینه نقد و پیشرفت دانش را فراهم می آورد.

در راستای بازسازی سنت فخیم تقریرنویسی، کارگروه «دانش یار» به ارتقای روش های رایج در این سنت همت گماشته است. تقریرهای شاگردان گاه با کاستی نظرگاه تقریرنویس روبه روست. در این روش، مراحل پیاده سازی دقیق گفتار، حذف تکرارها و جابه جایی های بیانی، تبدیل متن گفتار به ادبیات نوشتاری، پاراگراف بندی، نمایه زنی، عنوان بندی، تطبیق مآخذ و کارهایی از این دست، با اندک تصرف های ضروری و با دقت و کوشش بر حفظ عین تعابیر استاد انجام می شود. البته همه این مراحل، با ویرایش و اعمال نظر مکرر استاد، همراه می شود. این فرایند بسی دشوارتر از نگارش مستقل مقاله یا تقریر است، اما مزیت انعکاس دقیق محتوا، این دشواری ها را هموار می کند.

کارگروه «دانش یار» با بذل عنایت حکیم فرزانه، استاد حجت الاسلام و المسلمین سیدیدالله یزدان پناه توفیق یافت در مسیر ارزشمند تدوین آثار ایشان به سهم خود گامی کوچک بردارد. معظم له سالیان درازی است در حوزه علمیة قم به پژوهش و تدریس اشتغال دارند. دروس ایشان علاوه بر تقریرهای نیرومند و عمیق از حکمت اسلامی، سرشار از نوآوری است. این کارگروه، زحمات حضرت استاد را، که با حوصله و دقت نظر، گروه تدوین گر را همراهی و متن نهایی را با دقت بررسی کردند، ارج می نهد. همچنین از کوشش حجت الاسلام و المسلمین درگاهی ر که در تدوین این اثر نقش برجسته ای داشتند و از مؤسسه «فرهنگ و تمدن توحیدی» برای پشتیبانی کامل مالی این اثر قدردانی می کند. کارگروه «دانش یار» امیدوار است دیگر آثار حضرت استاد نیز به زودی تدوین شود و در دسترس دوستداران حکمت اسلامی قرار گیرد.

کارگروه دانش یار

گروه مطالعات تراث اسلامی

پژوهشکده تمدن توحیدی

فهرست

۵	— سخن ناشر
۷	— سخن مؤسسه آموزشی پژوهشی نفحات
۹	— سخن مؤسسه فرهنگ و تمدن توحیدی
۱۷	— پیشگفتار

فصل اول

معیار بدهت تصویری در باب مفاهیم بدهی

۲۸	— معیار بدهت مفاهیم از دیدگاه فیلسوفان مسلمان
۲۸	— دیدگاه ابن سینا
۳۲	— دیدگاه شیخ اشراق
۳۳	— دیدگاه خواجه نصیرالدین طوسی
۳۸	— دیدگاه ملاصدرا
۵۲	— دیدگاه علامه طباطبایی
۵۳	— دیدگاه استاد مصباح یزدی

۵۴	تحقیق در مسئله
۵۴	۱. مفاهیم جزئی برآمده از شهود
۵۶	۲. مفاهیم کلی
۶۴	۳. تعریف

فصل دوم

مؤلفه‌های معرفت یقینی

۷۸	خاستگاه بحث دربارهٔ صناعت برهان
۷۹	منظور از یقین
۸۱	مؤلفه‌های یقین
۸۱	دیدگاه افلاطون
۸۷	دیدگاه ارسطو
۸۸	دیدگاه فارابی
۹۰	دیدگاه ابن‌سینا
۹۵	دیدگاه خواجه نصیرالدین طوسی
۹۸	مقایسه میان دیدگاه ابن‌سینا و محقق طوسی
۱۰۰	بررسی مؤلفه‌های یقین و معرفت حقیقی

فصل سوم

شهود عقلی به مثابه پایهٔ فلسفه

۱۱۴	عقل به مثابه پایهٔ فلسفه
۱۱۶	پایه بودن شهود در کنار عقل
۱۱۷	حجیت ذاتی شهود
۱۱۹	شهود قابل استفاده در فلسفه
۱۲۲	درهم‌تنیدگی شهود و عقل

- ۱۲۳ — روند حصولی شدن شهود عقلی (استفاده از شهود عقلی در فلسفه)
- ۱۲۶ — فایده‌های شهود عقلی برای فلسفه

فصل چهارم

انواع کنش‌های عقل نظری

- ۱۳۵ — کنش‌های عقلی تحقق بخش علم یقینی
- ۱۳۵ — ۱. عقل اولی
- ۱۳۸ — ۲. عقل شهودی
- ۱۴۰ — عقل شهودی در دل شهود قلبی
- ۱۴۲ — عقل شهودی و عقل منور
- ۱۴۳ — فهم حضوری و شهودی
- ۱۴۵ — ۳. عقل تحلیلی
- ۱۴۸ — ۴. عقل کلی یاب
- ۱۵۵ — ۵. عقل توصیفی
- ۱۵۸ — ۶. عقل شبیه ساز
- ۱۵۸ — ۷. عقل استدلالی
- ۱۶۱ — ۸. عقل انسجام بخش
- ۱۶۲ — — کنش‌های عقلی زمینه ساز علم یقینی
- ۱۶۲ — ۱. عقل پرسشگر
- ۱۶۳ — ۲. عقل احتمال دهنده
- ۱۶۴ — ۳. عقل نظریه پرداز
- ۱۶۴ — ۴. عقل تمثیلی
- ۱۶۵ — — کنش‌های عقل جدلی
- ۱۶۵ — ۱. عقل عرفی
- ۱۶۵ — ۲. عقل نظریه پرداز
- ۱۶۶ — ۳. عقل تمثیلی

فصل پنجم

نوع برهان مورد استفاده در فلسفه

- ۱۶۹ — توضیحی درباره برهان لمّی و ائی
- ۱۷۱ — برهان‌های ائی غیریقینی
- ۱۷۵ — برهان ائی از راه لوازم
- ۱۷۹ — دیدگاه علامه طباطبایی درباره حضور برهان لمّی در فلسفه
- ۱۸۰ — برخی نقدها بر دیدگاه علامه طباطبایی
- ۱۸۲ — توجیه دیدگاه علامه طباطبایی بر اساس مبانی ایشان
- ۱۸۸ — منظور از ملازمات عامه
- ۱۸۸ — بررسی و نقد دیدگاه علامه طباطبایی

فصل ششم

روش اشراقی به مثابه روش خاص حکمت متعالیه

- ۲۰۰ — روش خاص و روش عام
- ۲۰۳ — چیستی روش اشراقی
- ۲۰۴ — روش اشراقی در فلسفه ابن سینا
- ۲۰۶ — روش اشراقی در حکمت اشراق
- ۲۱۰ — روش اشراقی در حکمت متعالیه
- ۲۱۳ — چگونگی استفاده از شهود قلبی در فلسفه
- ۲۱۶ — فواید شهود قلبی برای فلسفه
- ۲۱۶ — ۱. ارائه تصویر صحیح
- ۲۲۲ — ۲. یافتن حد وسط برهان
- ۲۲۴ — ۳. هدایت عقل به نحو سلبی
- ۲۲۵ — ۴. هدایت عقل به گونه اثباتی

۲۲۷	— مبانی ملاصدرا در استفاده از روش اشراقی
۲۲۷	— ۱. توافق و عدم مخالفت عقل و شهود
۲۲۸	— ۲. قوت شهود و قصور عقل در شناخت حقایق بسیار غامض
۲۳۷	— ۳. قوام یافتن فلسفه با روش عقلی
۲۳۹	— عقل سلیم
۲۴۵	— تفاوت‌های فلسفه اولی با عرفان نظری
۲۴۷	— مدد رسانی حکمت متعالیه به عرفان نظری

فصل هفتم

بهره‌گیری از دین و عرفان نظری در فلسفه

۲۵۴	— منظور از دین و عرفان در این بحث
۲۵۵	— بهره‌گیری نادرست از دین و عرفان در فلسفه
۲۵۶	— علل ضرورت بهره‌گیری از دین و عرفان در فلسفه
۲۵۷	— ۱. هم‌افق بودن فلسفه اسلامی با دین و عرفان
۲۶۲	— ۲. برترین بودن هستی‌شناسی دینی
۲۶۹	— ۳. برتر بودن هستی‌شناسی عرفانی
۲۷۶	— ۴. وجود نقص ایی در کار عقلی
۲۷۸	— شیوه بهره‌گیری فیلسوف مسلمان از دین و عرفان در فلسفه
۲۸۶	— انواع بهره‌گیری فیلسوف از عرفان و دین
۲۸۶	— ۱. مسئله‌سازی
۲۸۸	— ۲. بسترسازی
۲۸۹	— ۳. ایجاد تصویر صحیح
۲۹۱	— ۴. استحصال حد وسط
۲۹۲	— ۵. استفاده از دین به مثابه میزان فلسفه
۲۹۴	— استفاده از دین و عرفان به روش عام حکمت متعالیه

۳۰۹	— رویکردهای رقیب در تحلیل روش حکمت متعالیه
۳۱۰	— ۱. مقام داوری و مقام گردآوری
۳۱۲	— ۲. تحقیق میان رشته‌ای
۳۱۴	— نکاتی درباره روش عام
۳۱۷	— تعاضد دین، عرفان و فلسفه
۳۱۹	— عقل دوره اسلامی
۳۲۸	— اسلامیت فلسفه اسلامی
۳۳۱	— نقش‌های عقل در فهم و تفسیر متن دینی
۳۳۲	— ۱. عقل فاهم
۳۳۲	الف) دریافتن فضای هستی‌شناسانه
۳۴۰	ب) استنباط
۳۴۲	ج) فهم لوازم باین
۳۴۳	د) جمع سالم میان متون دینی
۳۴۶	— ۲. عقل پایه‌ای
۳۴۹	— ۳. عقل نظام‌یاب
۳۵۰	— ۴. عقل اثباتگر
۳۵۱	— ضرورت کار فلسفی مستقل در کنار فهم فلسفی متون دینی
۳۵۷	— کتابنامه
۳۶۵	— نما
۳۶۷	— کتاب و مقاله
۳۷۱	— اشخاص
۳۷۵	— چکیده
۳۷۷	— الملخ
۳۷۸	— abstract

پیشگفتار

ستایش خداوند حکیمی را سزااست که براساس حکمت انسان را آفرید و به وی عقل را ارزانی کرد، و درود و سلام بر عقل کل، رسول خاتم صلی الله علیه و آله، و بر خاندان پاک او علیهم السلام. فلسفه به معنای مابعدالطبیعه، علمی است که به موجود از آن جهت که موجود است، می پردازد و خواهان دستیابی به حقایق موجودات است. طبیعی است برای کشف حقایق مرتبط با علم، باید از روش مناسب، که به اکتشاف بینجامد، بهره برد. روش علم فلسفه برای اکتشاف حقایق فلسفی، که حقایقی از منظر موجودیت بدون تقید به هر امر دیگریند، روش عقلی برهانی است.

دانش فلسفه یا مابعدالطبیعه و همچنین دانش های دیگر، با دسته ای از پرسش ها در باب حقیقت خود روبه رویند، که امروزه از آن با عنوان «فلسفه فلسفه» یا فلسفه هر علمی یاد می کنند. فلسفه هر علمی به مسائل درونی آن علم و بررسی صدق و کذب گزاره های درون آن نمی پردازد، بلکه به خود علم به سان امری عینی توجه می کند و در باب اینکه چنین علمی به مثابه دانشی نظام مند چگونه استوار می شود، به جست و جو و کاوش می پردازد. به بیان دیگر، فلسفه علم به خود علم،

به صورت درجه دوم و فرامسئله‌ای نظر می‌کند و مذاقه‌هایی در باب علم دارد و پرسش‌هایی را به صورت پیشامسئله‌ای درباره علم به عنوان علم فراروی می‌نهد. پرسش‌هایی از این دست در فلسفه هر علمی مطرح‌اند: موضوع و محور بررسی و کاوش در آن علم چیست و آن علم درباره چه چیزی سخن می‌گوید؟ غایت آن علم چیست؟ روش ویژه کاوش در آن علم کدام است؟ روش‌های عام علم چیست؟ آن علم از چه مبانی معرفت‌شناختی اساسی مرتبط با فلسفه علم برخوردار است؟ گستره مسائل آن علم تا کجاست؟ نسبت آن علم با علوم دیگر چگونه است؟ ابزارهای مفهومی آن علم کدام‌اند؟ مبادی آغازین علم کدام است و چگونه تثبیت می‌شود؟ آن علم چه کارکردهایی دارد؟

روشن است که پرسش‌هایی از این دست، علم را از منظر بیرونی و فرامسئله‌ای بررسی می‌کنند و به صدق و کذب گزاره‌های علم، که منطقی درونی و مسئله‌ای از سنخ مسائل علم است، نخواهند پرداخت. این پرسش‌ها، پرسش‌های کلان در باب هر علم‌اند که پاسخ بدانها موجب درک بهتر علم و پیشرفت در آن به لحاظ دستیابی به منطق و فضای کلان و نیز اجرای آن خواهد شد. طبیعتاً این امر به انضباط علمی بهتر در آن علم خواهد انجامید. بنابراین علم فلسفه به عنوان علمی نظام‌مند، با پرسش‌هایی این چنین روبه‌روست، که از مجموعه آنها با عنوان «فلسفه فلسفه» یاد می‌شود.

مباحث فلسفه فلسفه را از منطقی می‌توان به دو دسته مسائل روشی و معرفت‌شناختی، و مسائل محتوایی تقسیم کرد. مباحث روشی و معرفت‌شناختی، ناظر به آن دسته نکات و تأملاتی‌اند که شیوه بررسی و کاوش علم فلسفه و مبانی اساسی معرفت‌شناختی آن را بررسی می‌کنند، همچون روش خاص علم فلسفه، روش عام قابل استفاده در فلسفه و دسته‌ای از مباحث روشی مطلق مرتبط با مسائل فلسفه فلسفه که در همه علوم برهانی و به ویژه در فلسفه به کار می‌روند. ناگفته نماند که در این تقسیم‌بندی کلان، هرآنچه مضمون روشی چشمگیری در فلسفه دارد

نیز از مباحث روشی فلسفه قلمداد می‌شود. بنابراین مباحث از مثال‌های یادشده گسترده‌تر خواهند بود.

مباحث محتوایی نیز ناظر به تحقیقاتی‌اند مرتبط با اموری در باب فلسفه که مضامین روشی و معرفت‌شناختی ندارند و یا چندان به لحاظ روشی و معرفت‌شناختی چشمگیر نیستند، مانند موضوع فلسفه، تعریف فلسفه، امکان فلسفه و ضرورت آن، مبادی آغازین فلسفه، کارکردهای فلسفه، گستره دانش فلسفه و مسائل آن و نسبت فلسفه با علوم دیگر.

در این دفتر از تأملات، به برخی مباحث روشی و معرفت‌شناختی فلسفه خواهیم پرداخت. به خواست خداوند متعال، در دفترهای بعد پاره‌ای از مباحث محتوایی را مطرح خواهیم کرد. از آنجاکه فلسفه اسلامی، به ویژه حکمت متعالیه، که امروزه برجسته‌ترین مکتب در فلسفه اسلامی به شمار می‌آید، در بستر عقلانی ویژه‌ای بالیده است، مباحث و دل‌مشغولی‌های روشی و معرفت‌شناختی‌ای خاص خود دارد. از این رو سمت و سوی مباحث روشی این دفتر را به مباحث روشی و معرفت‌شناختی فلسفه اسلامی اختصاص داده‌ایم.^۱ برخی مباحث روشی و معرفت‌شناختی فلسفه اسلامی که اهمیت ویژه‌ای دارند و امکان بررسی آنها برای ما فراهم آمده است، عبارت‌اند از:

۱. معیار بداهت تصویری در مفاهیم بدیهی؛

۲. مؤلفه‌های معرفت‌یقینی بانگاهی به دیدگاه ابن‌سینا و محقق طوسی؛

۳. شهود عقلی به مثابه پایه فلسفه؛

۴. انواع کنش‌های عقل نظری؛

۱. گفتنی است برخی مباحث، مانند «شهود عقلی به مثابه پایه فلسفه»، پیشنهادی روشی از سوی این جانب برای غنای بیشتر فلسفه اسلامی است؛ چنان‌که در لابه‌لای مباحث پیش‌رو از آن دست افزوده‌ها به چشم می‌خورد که در راستای غنا بخشیدن به فلسفه اسلامی مطرح شده‌اند.

۵. نوع برهان مورد استفاده در فلسفه؛

۶. روش اشراقی به مثابه روش خاص حکمت متعالیه؛

۷. بهره‌گیری از دین و عرفان نظری در فلسفه به سان روش عام (با تأکید بر

روش حکمت متعالیه صدرایی).

برخی مباحث را در عین اینکه باید در معرفت‌شناسی، به معنای دقیق آن، مطرح کرد، در مباحث فلسفه فلسفه نیز می‌توان کاوید؛ زیرا از مباحث پایه‌ای فلسفه فلسفه نیز هستند. همان‌گونه که بحث در حقیقت تجربه و واقع‌مایی آن از مسائل معرفت‌شناسی است، در عین حال در فلسفه فیزیک یا فلسفه علم نیز باید بدان پرداخت و نمی‌توان از آن در فلسفه علم تجربی صرف نظر کرد.

در دانش منطق در صناعت برهان، از بداهت مفهوم موضوع دانش فلسفه، یعنی موجود بما هو موجود، سخن گفته می‌شود؛ در این حال این بحث از مباحث بسیار مهم فلسفه فلسفه است. در جای خود مبرهن است که فلسفه نسبت به علوم دیگر اعم‌العلوم و علم کلی است، و به‌طور طبیعی این امر با بداهت موضوع علم فلسفه، یعنی موجود، گره می‌خورد. بداهت مفهوم موجود به موضوع‌گیری دیگری وابسته است که در باب مفاهیم بدیهی باید صورت گیرد. از این‌رو مسئله معرفت‌شناختی معیار بداهت مفاهیم در تصورات را باید جزو مباحث فلسفه فلسفه اسلامی نیز قرار داد. ناگفته نماند که دانش معرفت‌شناسی امروزی تنها در بخش تصدیقات سخن می‌گوید؛ اما نظر حق این است که علم معرفت‌شناسی باید درباره تصورات و مفاهیم بدیهی تصویری نیز بحث کند. از این‌رو چنین مباحثی را نیز باید در دانش معرفت‌شناسی به معنای دقیق آن قرار داد.

در فلسفه فلسفه، اصل دانش فلسفه می‌باید تعریف گردد و به‌طور معمول در این تعریف، از «هستی‌شناسی عقلی برهانی» یاد می‌شود. همچنین در مبحث روش فلسفی، به برهان و روش عقلی اشاره می‌کنیم. روشن است که حل و فصل

این امور در فلسفه فلسفه، به ویژه فلسفه فلسفه اسلامی، بدون بحث درباره یقین و مؤه های معرفت یقینی میسور نخواهد بود. هرچند کاوش در مؤلفه های معرفت یقینی و تصدیقات نفس الامری در علم معرفت شناسی جای می گیرد، از آنجاکه چیستی معرفت یقینی و مؤه های آن با تعریف فلسفه پیوندی وثیق دارد، می باید در این فلسفه مضاف، به ویژه در فلسفه فلسفه اسلامی نیز درباره آن کاوش کرد. از همین رو این دو بحث، یعنی معیار بداهت تصویری و مؤلفه های معرفت یقینی، در آغاز مباحث این دفتر از تأملات قرار گرفته اند.

از سویی، روش برهانی عقلی که فلسفه براساس آن سامان می یابد بر پایه هایی استوار است که عقل بر آن پایه ها کاویدن عقلی را آغاز می کند. در بیان مشهور، گاه به گونه ای سخن گفته می شود که روش عقلی برهانی در فلسفه تنها بر عقل اولی و ضروریات متکی است. اما به نظر می رسد شهود عقلی همگانی نیز پایه ای دیگر برای آن به شمار می آید. فصل سوم به این بحث می پردازد. روشن است که این مبحث نیز مضمون روشی چشمگیری را در فلسفه، به ویژه در فلسفه اسلامی رقم می زند.

از سوی دیگر، روش برهانی عقلی مفهوم دقیقی از نظر روشی و متدیک به همراه دارد. برای آنکه مفهوم دقیق روش عقلی در فلسفه بررسی شود، فصل چهارم را به بررسی انواع کنش های عقل نظری اختصاص داده ایم. این بحث مضمون روشی چشمگیری را در فلسفه در پی دارد که خواننده ارجمند نباید از آن غافل باشد.

از سوی سوم گاه گفته اند روش برهانی مورد استفاده در فلسفه، منحصر در برهان از راه ملازمات عامه است و برهان لمّ در فلسفه به کار نمی آید. چنین دیدگاهی خود می تواند موضوعی را در فلسفه فلسفه، در بخش روش شناسی فلسفه بیافریند. از این رو فصل پنجم را به بررسی این موضوع اختصاص داده ایم. از سوی چهارم، این پرسش در فضای روش عقلی برهانی فلسفه مطرح است

که آیا روش اشراقی می‌تواند در علم فلسفه راه یابد؟ اساساً روش شهود و اشراق قلبی اختصاصی، نه شهود عقلی همگانی، چگونه با روش عقلی برهانی جمع می‌شود؟ به‌ویژه آنکه حکمت اشراق و حکمت متعالیه در فلسفه اسلامی و فلسفه فلوطین در مکتب نوافلاطونی چنین داعیه‌ای دارند. این مسئله در فصل ششم با تأکید بر دیدگاه‌های حکمت متعالیه بررسی شده است. روشن است که نفی و اثبات این امر، از مباحث روشی مهم در فلسفه فلسفه اسلامی است.

از سوی پنجم، می‌توان پرسید آیا ممکن است از دین به‌سان هستی‌شناسی قدسی، و از عرفان نظری به‌عنوان هستی‌شناسی شهودی، در فلسفه بهره برد، باینکه روش فلسفه باید عقلی برهانی باشد؟ این پرسش را در فصل هفتم با مطرح کردن بحث روش عام، با تأکید بر روش حکمت متعالیه پاسخ گفته‌ایم. بحث روش عام نیز از مباحث مهم روشی در فلسفه فلسفه اسلامی است.

این هفت جستار بخشی از مباحث روشی و معرفت‌شناختی فلسفه فلسفه اسلامی‌اند. مباحث دیگری را نیز می‌توان در قلمرویی وسیع‌تر، نسبت به همه فلسفه‌ها، نه صرفاً فلسفه اسلامی بررسی کرد؛ مانند مسئله تعیین بخشی عقل به خود و انواع عقل‌های تعیین‌یافته، در عین هویت واحد عقل در ذات خود، که در مباحث روشی علم به‌صورت ویژه‌ای می‌تواند روشنی‌بخش باشد و ادبیات ویژه‌ای را در فلسفه فلسفه به معنای عام، پدید آورد. بررسی این مسئله می‌تواند به پرسش دیگری نیز بینجامد و آن، کیفیت ایجاد گفتمان میان انواع عقل و انواع فلسفه‌های تعیین‌یافته است که هم در مباحث روشی فلسفه تطبیقی مفید است و هم در مباحث روشی خود فلسفه فلسفه.

همچنین برخی مباحث معرفت‌شناسانه در سرانجام فلسفه و امکان فلسفه مؤثرند، مانند آنچه کانت یا پوزیتویست‌های منطقی و دیگران در این زمینه گفته‌اند. به‌گمان ما، بسیاری از آن مباحث در فلسفه فلسفه می‌گنجند، نه در خود فلسفه به معنای مابعدالطبیعه. همچنین آنچه برخی فیلسوفان غربی در باب انحصار

روش فلسفه در روش پدیدارشناسی گفته و روش استدلالی را نفی کرده‌اند، باید در فلسفه فلسفه بررسی شود. امیدواریم در دفترهای آتی از این تأملات، این مباحث نیز بررسی شوند.

چنان‌که بیان کردیم، آنچه در این تأملات آمده، برخی مباحث مرتبط با فلسفه فلسفه اسلامی است و تلاش و تصمیم بر ترتیب و تنظیم آنها به سان یک علم نبوده، که این کار نیازمند پدید آوردن اثری دیگر است. قصد ما در این دفتر از تأملات، بررسی برخی مباحث مهم دو حوزه روشی و معرفت‌شناختی و نیز مباحث مهم محتوایی از مسائل فلسفه فلسفه اسلامی است.

امیدوارم آنچه در این دفتر آمده، به لحاظ روشی و معرفت‌شناختی در پیشرفت مباحث فلسفه فلسفه اسلامی و نیز شناخت بهتر دانش فلسفه و مابعدالطبیعه، به‌ویژه فلسفه فلسفه اسلامی مؤثر افتد. تلاش بنده به جایی نرسد اگر توفیق دوست یار نباشد.

در پایان یادآور می‌شوم که آنچه در این دفتر به قلم آمده، حاصل بخشی از مباحثی است که در دروس خارج نه‌ایة الحکمة در سال تحصیلی ۹۲ - ۹۳ در حوزه علمیه قم به برخی از عزیزان طلبه القا شده است. فاضل ارجمند جناب آقای سلمان شریعتی، با دقتی تحسین‌برانگیز مباحث را از فایل‌های صوتی پیاده کرده، و سرور گران‌قدر، حجت‌الاسلام رضا درگاهی‌فر آنها را با تلاشی وافر تحقیق و نگارش کرده است و در این دوره جدید چاپ نیز موشکافانه به تصحیحات لازم پرداخته‌اند. بر خود لازم می‌دانم از زحمات بی‌شائبه ایشان تشکر کنم. نیز از مسئولان و دست‌اندرکاران مؤسسه فرهنگ و تمدن توحیدی (فتوت) به خاطر پشتیبانی‌های لازم تقدیر نمایم. پیش‌تر این کتاب توسط انتشارات فردا چاپ شده بود، اما تصمیم بر آن شد که این کتاب از سوی انتشارات آل‌احمد با تغییراتی اندک به بازار علم و معرفت عرضه گردد. لذا از انتشارات آل‌احمد که امکان چاپ و نشر مجدد آن را فراهم آوردند، صمیمانه

• تأملاتی در فلسفه فلسفه اسلامی •

سپاسگزاری می‌کنم. خداوند به همه این گرامیان عزت، سربلندی و نیک بختی
عطا فرماید.

آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین

سیدیدالله یزدان پناه

آذر ۱۴۰۱